

Историко-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2020. – Т. 42. – С. 180-188
DOI: 10.31861/mhpi2020.42.180-188

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2020. – Volume. 42. – pp. 180-188
DOI: 10.31861/mhpi2020.42.180-188

УДК 323.15

© Beata A. Orłowska¹

Mniejszość rosyjska na Ukrainie – współczesne wyzwania

Niniejsza praca jest próbą przedstawienia problemów, z którymi ma do czynienia mniejszość rosyjska mieszkająca na Ukrainie z polskiego punktu widzenia. Obecność mniejszości narodowych w różnych krajach świata nie jest niczym niezwykłym, istnieje wiele problemów, które mniejszości narodowe muszą rozwiązać w zależności od wielu różnych czynników. Jest to ważny element bezpieczeństwa kulturowego przedstawicieli poszczególnych mniejszości narodowych, a także bezpieczeństwa kulturowego większości.

Podstawową kwestią poruszaną w artykule są aktualne wyzwania stojące przed największą mniejszością narodową na Ukrainie. Autor stara się przedstawić zarówno kontekst historyczny, jak również determinanty tożsamości powiązane z językiem czy religią. Kontekst Krymu również stał się ważnym aspektem, kluczowym dla postrzegania mniejszości rosyjskiej na Ukrainie. Przedstawione konteksty są to współczesne wyzwania stojące przed mniejszością rosyjską na Ukrainie w warunkach walki o bezpieczeństwo kulturowe państwa pobytu. Cechą szczególną niniejszego artykułu jest analiza danych statystycznych, podejść oraz opinii na temat Rosjan mieszkających na Ukrainie właśnie z punktu widzenia Polski jako ich sąsiada.

Słowa kluczowe: mniejszość etniczna, tożsamość narodowa, bezpieczeństwo kulturowe.

Російська меншина в Україні: сучасні виклики

Дана робота є спробою представити проблеми, з якими стикається російська меншина, що проживає в Україні, з польської точки зору. Присутність національних меншин у різних країнах світу є непоодиноким явищем. Однак розгляд проблем, з якими вони стикаються, демонструє неоднозначність їх становища. Закони Європейського Союзу та інші міжнародні й національні нормативні акти, з одного боку, підкреслюють турботу про меншини та їх права. З іншого боку, можна спостерігати багато проблем, які меншинам потрібно вирішувати залежно від багатьох різних факторів. Це важливий елемент культурної безпеки представників окремих меншин, а також культурної безпеки більшості.

Основним питанням, яке обговорюється в статті, є поточні виклики, з якими стикається найбільша національна меншина в Україні. Наукова новизна статті передбачає розгляд проблеми російської меншини в Україні з польської точки зору. Автор намагається представити як історичний контекст, так і детермінанти ідентичності, пов'язані її з мовою чи релігією. Контекст Криму також став важливим аспектом, який є вирішальним для сприйняття російської меншини в Україні. Представлені контексти – це сучасні виклики, які стоять перед російською меншиною в Україні, в умовах боротьби за культурну безпеку держави перебування. Особливість цієї статті полягає у аналізі статистичних даних, підходів та думок щодо росіян, які проживають в Україні, саме з точки зору Польщі, як їхнього сусіда.

Автор проводить думку, що конкретна ситуація, що склалася в Україні, демонструє, що національна ідентичність України не може ґрунтуватися лише на етнічному контексті. Українську ідентичність потрібно розглядати з більш широкої точки зору, заглиблюючись у територіальні та цивільні критерії. Саме вони визначають і визначатимуть «Я» України. Чисельність російсь-

¹ Doktor habilitowany nauk społecznych w zakresie pedagogiki; profesor AJP w Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, dziekan Wydziału Administracji i Bezpieczeństwa Narodowego, kierownik Katedry Edukacji Dziecka, dyrektor Akademickiego Centrum Badań Euroregionalnych pp. Instytutu Slawistyki PAN w Warszawie przy Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim; Kierownik Pracowni Etnopedagogiki, koordynator Ośrodka Debaty Międzynarodowej RODM Gorzów Wielkopolski, Polska. E-mail: baorłowska@op.pl; <https://orcid.org/0000-0002-1711-9716>.

кої меншини в Україні все ще впливає на її ідентичність. Тому їй потрібно спостерігати та досліджувати, щоб зрозуміти та краще сформулювати відносини між більшістю та меншістю.

Ключові слова: етнічна меншина, ідентичність, культурна безпека.

Russian Minority in Ukraine - Current Challenges

The aim of this paper is to attempt to present challenges faced by the Russian minority residing in Ukraine from the Polish perspective. The presence of national minorities in various countries throughout the world is not an isolated phenomenon. However, looking at problems that they must face shows that national minorities do not have it easy anywhere. Union laws and other national and international regulations on the one hand emphasize care for minorities and their rights. On the other hand, a lot of challenges can be observed that minorities need to address depending on many different factors. This is an important element of cultural security of representatives of individual minorities but also of the cultural security of the majority.

The basic issue discussed in the paper is current challenges faced by the largest national minority in Poland's neighbour. It tries to present both the historical context and the identity determinants associated with language or religion. The Crimea context has also become an important aspect, which is crucial to perceiving the Russian minority in Ukraine. The presented contexts are modern challenges that the Russians in Ukraine need to tackle in the face of cultural security of the state in which they are currently located and their own cultural security.

The scholarly novelty of the paper involves looking at the issue of the Russian minority in Ukraine from the Polish perspective. The specific feature of this article consists in a presentation of i.a. an analysis of statistical data and opinions on the Russians residing in Ukraine but seen from the perspective of Poland as their neighbour.

Conclusions. The specific situation occurring in Ukraine has shown that Ukraine's national identity cannot be based on solely ethnic contexts. Ukraine's identity needs to be looked at from a broader perspective, going deeper into territorial and civil criteria. It is them that determine and will continue to determine Ukraine's self. The numbers of the Russian minority in Ukraine still impact the latter's identity. Therefore, it needs to be observed and explored to understand and better shape relations between the majority and the minority. The context of cultural security, the aim of which is to examine the country's future in the context of its coherent functioning, is also not unimportant.

Keywords: ethnic minority, identity, cultural security.

Wprowadzenie

Obecność mniejszości narodowych w różnych krajach na świecie nie jest już zjawiskiem odosobnionym. Patrząc jednak na ich problemy, z jakimi muszą się zmierzyć, pokazuje, że nigdzie mniejszościom narodowym nie jest łatwo. Przepisy unijne i inne uregulowania krajowe i międzynarodowe z jednej strony podkreślają dbałość o mniejszości, ich prawa. Z drugiej strony obserwuje się wiele wyzwań, przed którymi stają mniejszości w zależności od wielu różnych czynników. Stanowi to ważny element bezpieczeństwa kulturowego przedstawicieli poszczególnych mniejszości. Pojawia się więc pytanie czy bezpieczeństwo kulturowe w obszarze tożsamości mniejszości w różnych krajach Europy jest zachowane? I druga kwestia, którą podnosi artykuł, to współczesne wyzwania, przed jakimi stają mniejszości w wybranych krajach Europy.

Mówiąc o bezpieczeństwie kulturowym Europy nie można pominąć faktu, że „wiele krajów uznaje się za ośrodki kulturowe, których doktryny, ideologie, koncepcje czy rozwiązania polityki wewnętrznej służą za wzór dla innych państw. Od starożytnej Grecji i Rzymu, przez Francję, Wielką Brytanię, Portugalię, Hiszpanię, oraz spoza Europy – Arabię Saudyjską, Chiny czy Japonię, aż po Stany Zjednoczone, wszystkie te państwa, poza wysokim poziomem rozwoju kultury, literatury, sztuki itp., łączy wpływ na inne, nie tylko sąsiadujące kraje”².

W szerszej perspektywie, bez względu na fakt, czy kultura została przekazana przemocą czy też dobrowolnie, ważnym jej nośnikiem jest język. Jak zwraca uwagę A. Lelonek „jest on nie tylko nośnikiem idei, literatury, zasobem umożliwiającym handel, ale także decyduje o tożsamości

² A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, Warszawa 2011, s. 9.

społecznej, państwowej czy etnicznej”³. Jest to ważny element przekazu kulturowego w każdym społeczeństwie.

Dokonując charakterystyki wybranej, największej mniejszości narodowej występującej u sąsiadów Polski starano się przedstawić zarówno kontekst historyczny jak i uwarunkowania tożsamości i współczesne wyzwania, przed którymi stają Rosjanie na Ukrainie w obliczu bezpieczeństwa kulturowego zarówno państwa, w którym obecnie się znajdują, jak również ich własnego bezpieczeństwa kulturowego.

1. Mniejszość rosyjska na Ukrainie

Specyfika każdej mniejszości wpływa na jej postrzeganie przez większość występującą w danym kraju. Do tego dochodzą jeszcze względy i zaszczości historyczne, które w istotny sposób wpływają na kształtowanie się obrazu przedstawicieli mniejszości. Jednym z takich przykładów jest obecność mniejszości rosyjskiej na Ukrainie. Jak podkreśla A. Lelonek „wieloletnia dominacja rosyjska na obszarze dzisiejszego państwa ukraińskiego, polityka rusyfikacyjna, walka z językiem i kształtującą się kulturą ukraińską i ukraińskim patriotyzmem, zesłania, okres komunizmu są to do dziś nieprzezwyciężone trudności dla Kijowa”⁴. Wpływ na tą sytuację miało m.in. specyficzne pojmowanie kraju. Jak podkreśla J. Potulski, „w przypadku społeczeństwa rosyjskiego specyfika cywilizacyjna Rosji wynikała między innymi ze zmitologizowanego pojmowania przestrzeni kraju”⁵. Perspektywa ta pokazuje specyfikę postrzegania Rosjan na Ukrainie. Trzeba mieć świadomość, że „jest to niezwykle istotne z punktu widzenia relacji ukraińsko – rosyjskich, a co ważniejsze, z perspektywy percepcji Ukrainy i Federacji Rosyjskiej przez mniejszość rosyjską na Ukrainie oraz rosyjskojęzycznych obywateli państwa ukraińskiego”⁶.

Sytuacja na Ukrainie nie jest prosta. Analizując obecność mniejszości w tym kraju warto jest mieć świadomość, że obecnie zamieszkuje ją dwadzieścia różnych grup etnicznych⁷, z czego najliczniejszą stanowią Rosjanie⁸. Jednak patrząc przez pryzmat historii „Rosjanie zawsze byli na Ukrainie mniejszością tylko w sensie dosłownym lub arytmetycznym. Śledząc tylko XX w., w 1926 r. było ich na obszarze ukraińskim 3 mln, w 1959 r. ponad 7 mln, a w 1970 r. ponad 9 mln”^{9,10}.

Analizując strukturę ludności Ukrainy to w 1989 r. „przedstawiała się następująco: 26,6% mieszkańców Ukrainy było rdzennymi Rosjanami, co przekładając na liczbę dawało 8.334.100 osób. Zgodnie z danymi z roku 2001, stosunek obywateli rosyjskich do ogółu społeczeństwa znacznie się obniżył i wynosi 17,3%. Jest to jednak konkretna siła, jeśli chodzi o wybory czy politykę państwa, gdyż oprócz ilości, ważny jest jeszcze stopień ich zorganizowania, który jest niezwykle wysoki. Dla porównania można dodać, że Ukraińcy stanowią zaledwie 3% ludności Federacji Rosyjskiej”¹¹.

Natomiast według stanu „na 1 lutego 2020 r. liczba ludności Ukrainy wynosiła 41879,9 tys. osób. Od kilkunastu lat liczba ludności Ukrainy systematycznie maleje (w 1993 r. Ukrainę zamieszkiwało ponad 52,2 mln osób) za sprawą ujemnego przyrostu naturalnego (w 2012 r. o 142 tys. osób). (...) Według ostatniego powszechnego spisu ludności, który miał miejsce w 2001 r., narodowość ukraińską zadeklarowało 77,8% społeczeństwa. Najważniejsze mniejszości narodowe to: Rosjanie – 17,3%, Białorusini – 0,6%, Mołdawianie – 0,5 %, Tatarzy Krymscy – 0,5%, Bułgarzy – 0,4%, Węgrzy, Rumuni i Polacy – po 0,3%”¹². Ukraina jest miejscem gdzie obserwuje się różne paradoksy. Jeden z

³ A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 9.

⁴ Ibidem.

⁵ J. Potulski, *Społeczno – kulturowy kontekst aktywności międzynarodowej Federacji Rosyjskiej*, Gdańsk 2008, s. 355.

⁶ A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 10.

⁷ P. Calvocoressi, *Polityka międzynarodowa po 1945 roku*, Warszawa, s. 85.

⁸ Uznaje się, że diaspora rosyjska (ludność rdzennie rosyjska) liczy ok. 20 mln osób zamieszkujących głównie Ukrainę, Kazachstan, Uzbekistan i Białoruś. Należy jednak pamiętać, że ludność rosyjskojęzyczna jest zdecydowanie większa i niektóre rosyjskie publikacje oceniają wielkość rosyjskiej diaspory ma ok. 65 mln: J. Potulski, *Społeczno-kulturowe konteksty aktywności...*, op. cit.

⁹ R. Szporluk, *Russia, Ukraine, and the Breakup of the Soviet Union*, Hoover Institution Press, Stanford, 2000, s. 71.

¹⁰ A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 14.

¹¹ Ibidem, s. 13.

¹² *Informator Ekonomiczny. Ukraina*, Ambasada RP w Kijowie, marzec 2020, s. 3.

nich został opisany m.in. „w artykule ukraińskiego wydania magazynu Focus (notabene ukazującym się w języku rosyjskim) zawarte zostało takie sformułowanie, jak; „jestem rosyjskojęzycznym patriotą ukraińskim”¹³. To jeden z kolejnych przykładów na ukraińską różnorodność.

Analizując sytuację mniejszości przez pryzmat doniesień medialnych można chyba stwierdzić, że „współcześnie, to właśnie w mediach rodzą się antagonizmy międzypaństwowe. Przyglądając się problematyce stosunków rosyjsko-ukraińskich, nietrudno jest te antagonizmy potęgować, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę odmienne podejście Rosjan do II wojny światowej oraz np. szeroko pojmowanego Zachodu, UE, czy NATO. Oprócz tego, na skomplikowaną rzeczywistość Ukrainy składa się specyfika demograficzna i osiedleńcza, związana z historią, religią, polityką Petersburga i Moskwy oraz wieloma innymi czynnikami. Dołączając do tego decyzję administracyjną z 1954 r. dotyczącą przyznania Ukrainie Krymlu, podział kraju na zachodnią i zachodnio-centralną część z przeważającym językiem ukraińskim oraz wschodnią i południową część z mniejszością rosyjską i przewagą języka rosyjskiego stał się faktem”¹⁴.

Mimo licznej mniejszości rosyjskiej obecnej na Ukrainie często podkreśla się, że nie jest ona zbyt aktywna. Przyczyn braku aktywności na rzecz przywilejów dla grupy upatruje się w kilku perspektywach: percepcyjnej, emocjonalnej, strukturalnej i racjonalnej¹⁵. Patrząc na mniejszość rosyjską na Ukrainie z perspektywy percepcyjnej podkreśla się postrzeganie „przez Rosjan ukraińskiej niezależności i własnej pozycji na niepodległej Ukrainie. W jej ramach wyodrębnić można dwa wymiary opisywania rosyjskiej: samookreślonej tożsamości etnicznej i lojalności politycznej. W nich można także rozróżnić trzy możliwości odniesień: ojczyzna historyczna – Rosja, kraj pobytu – Ukraina i inny (sowiecki lub regionalny)¹⁶. Z kolei perspektywa emocjonalna zwraca uwagę na tzw. *etniczny komfort* Rosjan zamieszkujących Ukrainę. Można go rozpatrywać na różnych poziomach – zarówno na poziomie miejscowym jaki i krajowym/centralnym. Z perspektywy mniejszości rosyjskiej poziom miejscowy oznacza perspektywę wschodniej i południowej Ukrainy. Natomiast perspektywa państwowa odnosi się do całego państwa. Analizując to spojrzenie stwierdzić można, że „Rosjanie są generalnie zadowoleni ze swojej koegzystencji ze społeczeństwem ukraińskim, język rosyjski i ukraiński są do siebie bardzo podobne, a z wyjątkiem unitów z Zachodniej Ukrainy wyznają tę samą religię co Ukraińcy. Jednak na poziomie państwowym, stosunek z władzami centralnymi jest nieco gorszy, gdyż Rosjanie chcą podwyższenia statusu swojego języka do statusu oficjalnego języka państwowego”¹⁷. Analiza z punktu widzenia perspektywy strukturalnej pokazuje, że można ją charakteryzować na trzech poziomach: indywidualnym, regionalnym i międzynarodowym. „W ujęciu indywidualnym jako Rosjanie kontra Ukraińcy, na poziomie regionalnym w kontekście regionów zdominowanych przez Rosjan kontra regiony zdominowane przez Ukraińców, a poziom międzynarodowy to Rosjanie na Ukrainie kontra Rosjanie w Rosji”¹⁸. Warto przy tym podkreślić, że Rosjanie „nie są wykluczeni z życia społecznego, nie mają żadnych utrudnień w dostawianiu stanowisk w firmach czy przedsiębiorstwach, jedynym ograniczeniem są stanowiska polityczne i w urzędach, gdzie potrzebna jest znajomość języka ukraińskiego. Więcej różnic pojawia się natomiast na poziomie regionalnym. Poziom międzynarodowy opiera się na konkurencji między Rosją a Ukrainą na poziomie gospodarczym. Jeśli sytuacja ekonomiczna i materialna Rosjan mieszkających w Rosji ulegnie znaczącej poprawie, istnieje poważne ryzyko zwiększenia się dążeń separatystycznych, nie

¹³A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 22.

¹⁴ Ibidem, z przypisu: „Ukraina to po Rosji największa, najliczniej zamieszкана i gospodarczo najbardziej rozwinięta spośród byłych republik radzieckich”. Znaczenie Kijowa dla północnego sąsiada stale wzrastało, najpierw wraz z rozszerzeniem NATO, później Unii Europejskiej, a ostatnio, wskutek próby ukraińskich władz dokonania zdecydowanego zwrotu na Zachód. Oceniając proces rozwoju WNP należy pamiętać o sieci transportowej, łączności, przewozach tranzytowych, sieci energetycznej, kontroli eksportowej, rozliczeniach wzajemnych, zadłużeniu wobec Rosji, działalności banków, polityce podatkowej, kontroli celnej, systemie żeglugi, sieci rurociągów, połączeniach lotniczych – to wszystko wymaga wielu porozumień, koordynacji, rozliczeń”; Cz. Mojsiewicz, *Wspólnota Niepodległych Państw i jej problemy. Stosunki międzynarodowe*, Alta 2, Wrocław 2004.

¹⁵ T. Bukkvoll, *Ukraine and European Security*, Wyd. Royal Institute of International Affairs, London 1997, s. 30, za: A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 15.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

wspominając o masowych migracjach ludności”¹⁹. Ostatnia z perspektyw, racjonalna, „dotyczy zagadnień przekraczających poziom rosyjskiej mniejszości na Ukrainie, ich dążenia separatystyczne czy autonomiczne. Dotyczy ona bardziej procesu racjonalnej kalkulacji w skali masowej, tj. zagadnienia jakie mogłyby być koszty poniesione przez tą mniejszość, gdyby nastąpiło odłączenie się od Ukrainy czy uzyskano by większą autonomię”²⁰.

Opisując mniejszość rosyjską na Ukrainie nie można pominąć pewnego specyficznego rosyjskiego i ukraińskiego spojrzenia na mniejszość. Aleksander Sołżenicyn pisał: „ludzie żyjący w swoich miejscowościach, w których oni sami, przed nimi ich ojcowie i dziadowie spędzili całe życie, obudziwszy się pewnego dnia, nagle dowiedzieli się, że mieszkają za granicą, że są niepożądanymi, a nawet zniechęconymi cudzoziemcami (...). Kim byli ci nasi rodacy, osiadli na kresach Rosji? (...) najlepszymi pracownikami, pełnymi inicjatywy, bystrymi, sprawnymi zawodami, często wysoko kwalifikowanymi. To oni przynieśli tam naukę i wysoką kulturę, to oni rozwinęli tam wszelką technikę, industrializację”²¹. Udowodnione jest, że „między ludźmi a miejscem, które zamieszkują, powstają głębokie psychiczne i emocjonalne więzi”²². Jak zwraca uwagę A. Lelonek „więzi te są często powodem licznych antagonizmów społecznych i regionalnych na Ukrainie. Władze Kijowa, patrząc wstecz, stawiają często znak równości między Rosją carską, Rosją Radziecką a dzisiejszą Federacją Rosyjską, odmawiając Rosjanom mieszkającym na Ukrainie prawa do własnego języka z racji bycia mniejszością etniczną”²³.

2. Kwestia języka rosyjskiego jako języka mniejszości

W kontekście bezpieczeństwa kulturowego mniejszości ważnym jego wyznacznikiem jest język. Patrząc na Ukrainę językiem urzędowym jest język ukraiński. Odnosząc to do danych ze spisu powszechnego z 2001 r. „język ukraiński za język ojczysty uznawało 67,5% społeczeństwa, natomiast język rosyjski 29,6%. Język rosyjski jest w powszechnym użyciu (poza zachodnią częścią kraju)”²⁴. Warto podkreślić, że konstytucyjnie Ukraina nie jest państwem dwujęzycznym ale warto podkreślić, że to społeczeństwo ma prawo decydowania jakiego języka chce użyć. Co do konstytucji Ukrainy to nie zabrania ona takiego podejścia. Artykuł 10 Konstytucji Ukrainy stwierdza wyraźnie: „Językiem państwowym na Ukrainie jest język ukraiński”²⁵. Państwo zapewnia wszechstronny rozwój i funkcjonowanie języka ukraińskiego we wszystkich sferach we wszystkich sferach życia publicznego na Ukrainie. Ukraina gwarantuje swobodny rozwój, używanie i ochronę języka rosyjskiego i innych języków mniejszości narodowych Ukrainy. Państwo promuje naukę języków komunikacji międzynarodowej. Używanie języków na Ukrainie gwarantuje Konstytucja Ukrainy i określa ustawa”²⁶.

Na Ukrainie funkcjonuje jeszcze „surżyk”. Jest on „mieszkanką języka rosyjskiego i ukraińskiego, niezwykle popularną w szerokich kręgach społeczeństwa. Znacząca liczba wykształconych i niewykształconych Ukraińców posługuje się na co dzień językiem rosyjskim i różnymi jego

¹⁹ T. Bukkvoll, *Ukraine and European Security*, Wyd. Royal Institute of International Affairs, London 1997, s. 30, za: A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 15.

²⁰ A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 16.

²¹ A. Sołżenicyn, *Rosja w zapaści*, Wyd. Bertelsmann Media, Warszawa 1999, s. 42-47.

²² D. J. Wamslej, G.J. Lewis, *Geografia człowieka. Podejście behawioralne*, PWN, Warszawa 1997, s. 254, za: A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 16.

²³ A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 16.

²⁴ *Informator Ekonomiczny. Ukraina*, Ambasada RP w Kijowie, op. cit., s. 3.

²⁵ Oficjalna interpretacja pierwszej części art. 10 znajduje się w Postanowieniu Sądu Konstytucyjnego No 10-rp/99 z 14.12.99; Dodatkowo warto zwrócić uwagę na A. Lelonka, który podaje, że na podstawie Interpretacji Sądu Konstytucyjnego Ukrainy: Kwintesencja części pierwszej art. 10 Konstytucji Ukrainy, zgodnie z którą «językiem państwowym na Ukrainie jest język ukraiński» polega na tym, że język ukraiński jest oficjalnym, narodowym i roboczym językiem właśnie państwa, a nie społeczeństwa obywatelskiego czy osoby prywatnej. Dlatego też zastosowanie (a nie kontaktowanie się, co podkreśla w Postanowieniu) języka ukraińskiego jest obowiązkowym jedynie dla sfery państwowej (a nie obywatelskiej czy prywatnej) działalności, zwłaszcza w części, która odnosi się do języka aktów oficjalnych czy dokumentacji państwowej za: A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, Wyższa Szkoła Cła i Logistyki, Warszawa 2011, s. 18.

²⁶ *Konstytucja Ukrainy*, Tłumaczenie Ewa Toczek, Tłumaczenie zmian Andrzej Kubik, Jarosław Turłukowski, Kancelaria Sejmu 2018, http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2018/02/Ukraina_pol_010118-1.pdf [dostęp 25.10.2020].

miejscowymi deformacjami, a stosunkowo częste zmiany reguł języka ukraińskiego, mające uwolnić ten język od zaszczości historycznych i wpływu pisowni i gramatyki rosyjskiej, powodują, że kwestia językowa jest batalią o własną tożsamość narodową²⁷. Dodatkowo trzeba zwrócić uwagę, że „trudności dla rosyjskojęzycznych istnieją głównie w przypadku tych, którzy chcą pracować w służbach państwowych, armii, strukturach samorządowych”²⁸.

Patrząc z perspektywy europejskiej dla przedstawicieli różnych państw taka sytuacja jest w wielu wypadkach nie realna. Opisanie realiów ukraińskich jest trudne ponieważ nie wszyscy są w stanie „wyobrazić sobie, że ludzie mogą swobodnie przechodzić z jednego języka na drugi, a decyzja o tym zależy może np. od sytuacji czy miejsca. Można porozumiewać się rosyjskim na co dzień, w miejscu pracy czy pubie, jednak to użycie języka w domu, w życiu prywatnym, decydować będzie o tożsamości narodowej czy etnicznej”²⁹.

Badając mieszkańców Ukrainy Ukraińskie Centrum Badań Ekonomicznych i Politycznych zadało m.in. pytanie jakim językiem posługujesz się w domu? Badani wskazali, że językiem:

- „ukraińskim 39,3%,
- przeważnie ukraińskim – 6,7%,
- czasem ukraińskim, czasem rosyjskim – 14,7%,
- przeważnie rosyjskim – 9,5%,
- rosyjskim – 28,1%,
- innym językiem – 1,0%,
- trudno powiedzieć – 0,8%”³⁰.

Warto podkreślić, że po powstaniu niepodległego państwa ukraińskiego i zmian w polityce jego władz spowodowały, że pozycja języka rosyjskiego znacznie osłabła na Ukrainie. Patrząc z perspektywy zmian, które nastąpiły „sytuacja nie uległa właściwie zmianie jedynie w Autonomicznej Republice Krym oraz w obwodach donieckim i Ługańskim. (...) W 1991 r. 45% uczniów pobierało naukę w języku ukraińskim. W latach 2003-2004 odsetek ten wzrósł do 75,1%. Powyższe sukcesy ukraińskich władz mają jednak częściowo pozorny charakter. Język ukraiński jest nadal postrzegany przez pewną liczbę mieszkańców Ukrainy jako język niższych warstw społecznych. Publiczne wystąpienia i sporządzanie oficjalnych dokumentów po ukraińsku to swoisty rytuał; prywatnie wielu polityków i urzędników nadal mówi po rosyjsku”³¹.

Innym problemem, na który warto jest zwrócić uwagę w kontekście Ukrainy i mniejszości tam występujących jest zagadnienie rdzenności jej mieszkańców³². Po licznych dyskusjach w 1991 roku podjęto decyzję, że „przyjęty będzie wariant „terytorialny”, albo „zerowy”, jeśli chodzi o nadawanie obywatelstwa. W związku z tym wszyscy, którzy żyli w tym czasie na Ukrainie, zostali Ukraińcami. Można więc stwierdzić, że rozbudowa państwa ukraińskiego odbywała się na zasadzie terytorialnej, a nie etnicznej”³³. Sytuacja ta spowodowała, że powstała koncepcja, która z góry założyła, że uznaje się Ukraińców za ludność rdzenną, „a «nie-Ukraińców», w tym Rosjan – przedstawicielami mniejszości narodowej”³⁴. W konsekwencji sytuacja ta „doprowadza do tego, że przynależność jednostki do rdzennej czy nie-rdzennej ludności określana będzie długością przebywania na ziemi ukraińskiej jego grupy etnicznej, a nie trwałością przebywania jego przodków. Nawet więcej, etnicznie ukraińska

²⁷ A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 22.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, s. 25.

³⁰ *Ukraińskie centrum badań ekonomicznych i politycznych* (przypis pod tabelką str 25 za) A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 19.

³¹ A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 27.

³² „Od czasu ogłoszenia niezależności, w oficjalnej retoryce głoszone terytorialny i obywatelski model budowy państwa – tzn. taki, który nie prowadzi do ochrony uprzywilejowanej pozycji jednej grupy narodowej kosztem innej. Pomimo to, w kraju, zwłaszcza we wschodnich i południowych regionach zaczęła dojrzywać myśl, że państwo przyjmuje kurs nacjonalistyczny. Najostrzejsze dyskusje wywołały dwie kwestie – polityka językowa i stosunki z Rosją”: D. Areł, *Spokusa „nacjonalizacji” ukraińskiej derzhawy*, w: *Suczasnist. Literatura, nauka, mystectwo, suspilne zhytja*, 12 grudnia 1995r., s. 85, za: A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s.19 – przypis 39.

³³ D. Areł, *Spokusa „nacjonalizacji” ukraińskiej derzhawy*, w: *Suczasnist. Literatura, nauka, mystectwo, suspilne zhytja*, op. cit., s. 91, za: A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 19.

³⁴ Ibidem, s. 94.

ludność będzie uważana za rdzenną na całym terytorium dzisiejszej Ukrainy. W ten sposób Rosjanina z Odessy, którego przodkowie osiedlili się na tej ziemi w XIX w., nie można uznawać za rdzennego mieszkańca, gdyż ojczyzną rdzennych Rosjan jest Rosja. Osoba zaś, pochodząca z rodziców Ukraińców i urodzona na Syberii zostaje rdzennym mieszkańcem, gdy tylko przyjedzie na Ukrainę³⁵.

3. Kwestia religii na Ukrainie

Kolejny kontekst wpływający na stosunek do mniejszości rosyjskiej jest związany z religią, a konkretnie z prawosławiem. Analizując tą sytuację nie można patrzeć na religię na Ukrainie bez wzięcia pod uwagę kontekstu historycznego. Patrząc historycznie „od Końca XVI w., tj. Unii Brzeskiej, zagadnienie religii urosło do rangi problemu. Był on o tyle większy, że podobnie do Polaków, rosyjskie władze kościelne chciały również wywierać wpływ i kontrolować ukraińskie sumienia³⁶. Patrząc z dzisiejszej perspektywy obecnie na Ukrainie mamy do czynienia z trzema głównymi kościołami. Jest to Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego (zachód i centrum kraju)³⁷, skupiająca najwięcej wiernych, bo aż połowę, Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (50% parafii – centrum, 30% - wschód, 20% - zachód), skupiająca ok. 1/3 wiernych oraz Ukraińska Cerkiew Grekokatolicka (zachód kraju), z liczbą oscylującą ok. 10% wiernych. Ale nie można pominąć wpływu na Ukrainę Patriarchatu Moskiewskiego³⁸.

Patrząc na strukturę wyznaniową Ukrainy jest ona zróżnicowana. Biorąc pod uwagę dane z badań prowadzonych przez Analityczne Centrum im. O. Razumkova „jako wierzący deklaruje się 72% ukraińskiego społeczeństwa, praktykujący to ok. 55%. Wśród tej liczby zdecydowanie dominują wyznawcy prawosławia - 67% obywateli. W zachodnich regionach Ukrainy prawosławni stanowią 46% mieszkańców (w centralnych 79%), 40% - to katolicy wschodniego obrządku (grekokatolicy). Rzymscy katolicy i protestanci, jak się szacuje, stanowią po około 1%. Wśród wyznań niechrześcijańskich najważniejszą grupą są muzułmanie reprezentowani głównie przez Tatarów Krymskich. Wśród niewierzących najliczniejsze grupy obywateli zamieszkują na południu i wschodzie kraju – ok. 40% (w innych regionach – mniej niż 10%)³⁹.

Rok 2019 przyniósł zmiany. Wtedy właśnie „prawosławna wspólnota wyznaniowa Ukrainy (w okresie od 1992 r. składająca się z trzech konfesji: Ukraiński Kościół Prawosławny (UKP) Patriarchatu Kijowskiego, UKP Patriarchatu Moskiewskiego oraz Autokefaliczny UKP) została przeformatowana w związku z zorganizowaniem w Kijowie 15.12.2018 r. zjazdu hierarchów prawosławnych przy poparciu najwyższych władz państwowych mającego na celu przewyciężenie konfesyjnego rozłamu. Wobec proklamowania na zjeździe powstania jednolitego kościoła prawosławnego na Ukrainie (ukr. – pomisna cerkiew) – Prawosławnej Cerkwi Ukrainy (PCU), Patriarcha Wszechświatowy Bartłomiej I podpisał i wręczył 6 stycznia 2019 r. wybranemu w Kijowie zwierzchnikowi PCU Tomos o Autokefalii ukraińskiego kościoła prawosławnego⁴⁰.

4. Kwestia Krymu

Jednym z przykładów analizy sytuacji i wpływu na przyszłość jest zapis z 1994 roku w raporcie amerykańskiej Centralnej Agencji Wywiadowczej, gdzie przedstawiony został najbardziej chyba pesymistyczny plan na przyszłość dla Ukrainy, który niestety się dokonał. „Jego wniosek był taki, że podział Ukrainy wzdłuż Dniepru (na część Wschodnią i Zachodnią) może być nieuchronny⁴¹. Wcześniej na ten fakt zwrócił też uwagę Ryszard Kapuściński. Już w 1993 roku pisał, że „w wielkim uproszczeniu można powiedzieć, że są dwie Ukrainy: zachodnia i wschodnia. Zachodnia (dawna Galicja, tereny, które wchodziły w skład przedwojennej Polski) jest bardziej „ukraińska” niż wschodnia. Jej mieszkańcy mówią po ukraińsku, czują się stuprocentowymi Ukraińcami, są z tego

³⁵ D. Arel, *Spokusa „nacjonalizacji” ukraińskiej derzhawy*, w: *Suczasnist. Literatura, nauka, mystectwo, suspilne zhytja*, op. cit., s. 91, za: A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 19.

³⁶ A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s.29.

³⁷ Na Ukrainie istnieje także Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna, obejmująca w 75% zachodnie obszary kraju.

³⁸ A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 29.

³⁹ *Informator Ekonomiczny. Ukraina*, Ambasada RP w Kijowie, op. cit., s. 4.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ T. Bukkvoll, *Ukraine and European Security*, op. cit., s. 25, za: A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, op. cit., s. 11.

powodu dumni. Tu przetrwał duch narodu, jego osobowość, jego kultura⁴². Patrząc natomiast na Ukrainę Zachodnią, której terytorium jest znacznie większe niż Wschodniej, trzeba mieć świadomość, że tam „mieszka ponad 13 milionów rdzennych Rosjan i co najmniej drugie tyle pół-Rosjan⁴³, tu rusyfikacja była bardziej intensywna i brutalna, tu Stalin wymordował niemal całą inteligencję. W latach 1932-1933 Stalin zagłodził na śmierć kilka milionów chłopów ukraińskich i kazał rozstrzelać dziesiątki tysięcy ukraińskich inteligentów. Uratowali się ci, którzy uciekli za granicę. Kultura ukraińska przechowała się lepiej w Toronto i Vancouver niż w Doniecku i Charkowie⁴⁴.

Krym wraz ze swoją bogatą historią przechodził różne koleje losu. Dramatyczny czas nastąpił „19 lutego 1954 r. kiedy na mocy decyzji administracyjnej wydanej przez Chruszczowa, Krym został przekazany Ukrainie⁴⁵. Można powiedzieć, że dla Rosjan Krym jest wyznacznikiem zarówno identyfikacji narodowej jak i państwowej. Jako przykład można podać m.in. legendy o wojnach krymskich, bohaterską obronę Sewastopola, a tu mit Aleksandra Suworowa, które „tkwią tak głęboko w historycznej świadomości i pamięci zbiorowej Rosjan, że rezygnacja z Półwyspu Krymskiego nie mogła być bezproblemowa i pozostać bez wpływu na relacje ukraińsko – rosyjskie⁴⁶. Od marca 2014 roku Półwysep Krymski znajduje się pod okupacją Federacji Rosyjskiej. Obserwując ten konflikt zbrojny pomiędzy armią ukraińską i wspieranymi przez Rosję separatystami nie poprawia sytuacji mniejszości rosyjskiej na Ukrainie⁴⁷.

Zakończenie

Prezentowane w artykule konteksty i problemy pokazują złożoność obecności mniejszości rosyjskiej na Ukrainie. Upadek ZSRR i przywrócenie granic spowodowało, że prawie 12 mln. ludzi (będących wg spisu z 1989r. przedstawicielami grupy etnicznej Rosjan) zostało obywatelami Ukrainy. Jednak sytuacja etnokulturowa na Ukrainie jest dużo bardziej skomplikowana, a użycie tej metodologii daje nam fałszywy obraz rzeczywistości, ponieważ nie bierze ona pod uwagę istnienia tak ważnych grup społecznych, jak „mniejszość rosyjskojęzyczna” (rusofoni), czy też „rusocentrycy”.

Biorąc pod uwagę tą sytuację można stwierdzić, że dzisiejsze społeczeństwo ukraińskie jest podzielone na dwie mniej więcej równe części: ukrajinofonów i rusofonów. Taki stan rzeczy jest w sposób oczywisty źródłem problemów w kształtowaniu stabilnej i wyrazistej tożsamości narodowej Ukrainy .

Przyczyn tej sytuacji można dopatrywać się m.in. w kontekście historycznym, który w pewnym sensie ukształtował dzisiejszą sytuację etnokulturową Ukrainy. Należą do tego m.in. konteksty geograficzne ponieważ znaczny obszar geograficzny należący dziś do Ukrainy włączony był terytorialnie do imperium sowieckiego, gdzie podlegał znaczącym wpływom imperialnej. Oznacza to także, że w kilku regionach Ukrainy Rosjanie uważają się za ludność rdzenną. Druga przyczyna jest bardzo silnie związana z pierwszą, a przejawia się w zjawisku, które niektórzy badacze nazywają „znikającą” tożsamością narodową na Ukrainie. Ukraina jest bowiem silnie zregionalizowana, w niektórych częściach kraju nie da się odróżnić Ukraińców od Rosjan. Musimy też pamiętać, że zarówno Rosjanie, jak i Ukraińcy są narodami wciąż podlegającymi procesom rozwojowym. Dlatego też obydwa narody mają niejasne wyobrażenia o sobie samych i sobie nawzajem .

Na koniec należy podkreślić, że narodowa tożsamość Ukrainy nie może opierać się jedynie na kryteriach etnicznych. Najważniejsze powinny być bowiem kryteria terytorialne i obywatelskie. Stąd warto jest lepiej poznawać tą największą mniejszość etniczną na Ukrainie by zrozumieć i lepiej kształtować stosunki między większością a mniejszością. Stosunki społeczne stanowią ważny element życia ludzi. Ale nie mniej ważne jest bezpieczeństwo kulturowe, którego celem jest zadbanie o przyszłość państwa w kontekście koherentnego funkcjonowania.

⁴² A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, *op. cit.*, s. 11.

⁴³ Warto zwrócić uwagę na określenie „pół – Rosjan”, którym posłużył się Ryszard Kapuściński.

⁴⁴ A. Lelonek, *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, *op. cit.*, s. 11.

⁴⁵ Ibidem, s. 32.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Zob. *Informator Ekonomiczny. Ukraina*, Ambasada RP w Kijowie, *op. cit.*, s. 3.

References

1. Arel D., *Spokusa „nacjonalizacji” ukraińskiej derzhawy*, w: *Suczasnist. Literatura, nauka, mystectwo, suspilne zhytja*, 12 grudzień 1995.
2. Bukkvoll T., *Ukraine and European Security*, Wyd. Royal Institute of International Affaris, London 1997.
3. Calvocoressi P., *Polityka międzynarodowa po 1945 roku*, Książka i Wiedza, Warszawa 1998r.
4. *Informator Ekonomiczny. Ukraina*, Ambasada RP w Kijowie, marzec 2020.
5. *Konstytucja Ukrainy*, Tłumaczenie Ewa Toczek, Tłumaczenie zmian Andrzej Kubik, Jarosław Turłukowski, Kancelaria Sejmu 2018, http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2018/02/Ukraina_pol_010118-1.pdf [dostęp 25.10.2020].
6. Lelonek A., *Mniejszość rosyjska i rosyjskojęzyczna na Ukrainie*, Wyższa Szkoła Cła i Logistyki, Warszawa 2011.
7. Mojsiewicz Cz., *Wspólnota Niepodległych Państw i jej problemy. Stosunki międzynarodowe*, Alta 2, Wrocław 2004.
8. Potulski J., *Spoleczno-kulturowy kontekst aktywności międzynarodowej Federacji Rosyjskiej*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2008.
9. Solżenicyn A., *Rosja w zapaści*, Wyd. Bertelsmann Media, Warszawa 1999.
10. Szporluk R., *Russia, Ukraine, and the Breakup of the Soviet Union*, Hoover Institution Press, Stanford, 2000.
11. Wamslej J., Lewis G. J., *Geografia człowieka. Podejście behawioralne*, PWN, Warszawa 1997.